

Koczó József

Vámosmikola zsidósága

(Száz esztendő)*

*Bizonyos dolgokat nem túrhetünk el.
Bizonyos dolgokat soha nem szabad eltűnnünk:
a jogtalanságot, a gyalázatot és a becstelenséget.*

William Faulkner

Deutsch Menachem Zvi és hitsorsosai emlékének

A héber feliratot tartalmazó kőről 2002 májusának végén Szabó László, Vámosmikola 1998–2000 közötti plébánosa tett említést. Egy hónappal később tekintetem meg Kapás Sándor és neje, Zsóka Teréz, Vámosmikola, Petőfi utca 19. szám alatti lakásának kertjében levő márványtáblát.

A 80x60x9 cm-es vörös márványtábla eredetéről a vámosmikolai születésű Terike tudott felvilágosítással szolgálni. Elmondása szerint mintegy 30 éve vették meg az eredetileg szobakonyhás lakásukat. Szomszédjuk Bertók Béláné „úri cigány” volt. Lujzi néni (B. B.-né) és három testvére vásárolta meg valamikor az egykori zsinagóga telkét és a rajta álló sakter-lakást. Ők abban laktak, de a Petőfi utcai házat is fenntartották. Ez utóbbit később egy másik cigány családnak, Kardos Tiboréknak adták el. Tőlük aztán Terikéék vették meg az ugyancsak szoba-konyhás lakást, melynek a fal aljáról nyíló bejárati ajtaja előtt volt egy rózsaszínű kőlap. Amikor az épületet lebontották, kiderült, hogy a lefelé fordított lapján ismeretlen nyelvű szöveg található. Néhány ismerősük feltevése szerint, a kő a lebontott vámosmikolai zsinagógából származik, és imaszöveget tartalmaz. Kislánykorában ő maga is járt az akkor még álló épületben – három-négy éves lehetett, úgy 1945–46 körül –, és emlékezete szerint ilyen kőlapot látott ott a falon. Vajsz Lajos bácsi úgy tudja – ők a zsinagóga szomszédságában laktak

–, hogy négy kőlap volt a falakon, a négy világ-táj szerint elhelyezve.

Néhány évvel ezelőtt sikertelenül próbálkoztam szakkörös tanítványaim segítségével fényképet felkutatni a vámosmikolai zsinagógáról. Lehet, hogy mindössze egy márványtábla maradt fenn Vámosmikola egykor virágzó izraelita hitközségének emlékeiből? Az idősök persze még ismerik a régi házak nevét: hajdani tulajdonosa, bérlője vagy a benne működő üzlet alapján. Ilyenek a „Simeg”-ház, Koma-ház, Bauer-féle ház, Sándor Gyula háza, Matyo-féle üzlet, Abelesz gabonakereskedése, „Stökli” fatelepe stb. Az 1944-ben itt hagyott személyes holmik, tárgyak sorsa – hasonlóan Magyarország többi, zsidók által is lakott településéhez – ismeretlen. Elképzelhető ugyanakkor, hogy néhány padlás, kamra vagy más melléképület lomjai között még ott lapulnak a község egykori zsidó lakosainak féltett emléktárgyai, könyvei, használati eszközei. És megmaradt Vámosmikola határában a zsidó temető.

Beszélgésekből tudom, hogy 1945 előtt Mikolán sok kis zsidó üzlet („bót”), vendéglő, kocsmá, kereskedés működött. Az iparosok, orvosok, ügyvédek között is számottevő volt arányuk. 1982-ben nyár közepén, aratáskor Megyes Ferencsel a kombájnolás helyszínéhez tartottunk, amikor az akácok, elburjánzott bozót között sírköveket pillantottam meg a kocsiból.

Megálltunk. A látvány egyszerre felemelő és

* A mellékelt cikket a kismonográfiából folyóiratszikké szerkesztette: Kőbányai János

lehangoló volt. Lenyűgözött a márvány, gránit, homok és műkő síremlékek sora, mint az ismeretlen múlt megannyi üzenetének kövülete; s elszomorított a környezet elhanyagoltsága: a szakadozott kerítés, a sírhantokon és köztük nőtt cserje, gyomnövény, gaz, bogáncs – melyből jócskán tapadt ruhánkra is – és – mint kísérmőtől megtudtam – az „eltünedező” sírkövek sorsa. A helyi tanács bejelentésemre érdemleges intézkedést nem tett. Igaz, a nyolcvanas évek vége felé hallottam arról, hogy Budapestről – feltehetően az izraelita hitközség megbízottjai – kint jártak a temetőben, majd olyan személyeket kerestek, akik a sírkert rendbe hozását elvállalták volna. Erre azonban akkor nem került sor.

Tíz évvel később, 1992-ben, a helytörténeti szakkör tagjaival kerestük fel a zsidó temetőt, és fotózással dokumentáltuk akkori állapotát. A legmegdöbbentőbb látvány 1993. július 1-jén fogadott. Az egy évvel korábbi állapothoz képest a helyzet még siralmasabb volt: a temetőben vandál pusztítás nyomai éktelenkedtek. Több síremléket ledöntöttek, néhányat teherautóval hurcoltak el, ennek nyomai az akkor készült felvételeken is jól látszanak. Ekkor már hiányzott dr. Sándor Gyula, Hont megye egykori tiszti főorvosának fekete márvány sírköve is. Előző évben még megvolt, „csak” az obeliszk felső részét pattintották le a sírgyalázók.

A temetőt 1993 nyarán kitisztították, a ledőlt, eltörött síremlékeket visszaállították, a sírkertet újrakerítették. Azóta kegyeletsértés nyomaival nem találkoztam. Egészen 2003 áprilisáig. Ekkor ugyanis a kerítést a bejárati ajtótól az Ipoly felé eső szakaszon szétbontották, hat-hét sírkövet – köztük dr. Nagy Áron ügyvéd síremlékét – ledöntöttek, a temető közepén újságokból gyűjtött tűzrakás nyomai látszódtak. A sírrongálók kilétére 2003 nyaráig nem derült fény.

A vámosmikolai zsidóság történetének, sorának megismerése iránti személyes indítékaim itt gyökereznek. Életkorom miatt nekem közvetlen tapasztalataim nincsenek az Ipoly-vidék zsidóságának életéről, a vészkorszakról és a túlélőknek egykori szülőföldjükéről, lakóhelyükről történt elmeneküléséről.

Gyermekkori emlékeimből apai nagyanyám szavait tudom felidézni a perőcsényi zsidókról: „...útek itt Perőcsényben is zsidók. A Dajcsík, a Szűgyiúk. Négyvennégybe' e'vitték őket, mindet e'burcóták. A Dajcsík közö' vót, aki hazagyütt. A Dajcs Éva most kinn ül Izráé'be'...” Elbeszélésén túl a szavaiból áradó együttérzésre emlékszem.

Úgy érzem, erkölcsi kötelességem, hogy a zsidók összegyűjtésében, elhajtásában, megalázásában közreműködők, az együttérzés helyett kárörvendők, az itt maradt ingóságok széthordói, az „ügyeskedéssel” vagyont harácsolók és az Örökkévalóság házát, vagyis a zsidó temetőt meggyalázó, a holtakat még örök álmukban is zaklatók helyett kimondjam: *mea culpa*. Dolgozatom megírásában az a cél vezérelt, hogy Vámosmikola egykori zsidó lakosságának jótékony működését és tragikus sorsát ne engedjem át a jelen (és a jövő?) emlékezetkihagyásának.

I. A VÁMOSMIKOLAI ZSIDÓSÁG A DEMOGRÁFIAI ÉS A SZOCIÁLIS VISZONYOK TÜKRÉBEN

Vámosmikola a Börzsöny nyugati lankáin, a hegység és az Ipoly folyó között fekvő település. Hont vármegyéhez tartozott, jelenleg Pest megyéhez. Ma az Ipoly Vámosmikolánál folyó szakasza az országhatár Magyarország és Szlovákia között. Régen gazdasági, kereskedelmi, közlekedési és kulturális kapcsolatai nyitottak voltak a Felvidék közelebbi és távolabbi községei, városai irányában. Oklevélben legkorábban 1300-ban *villa Mikula* néven említették. Az Alsó-Ipoly-völgyben elfoglalt központi fekvése – már a középkorban forgalmas útvonal vezetett itt, továbbá az Ipolyon révátelés, illetve híd volt – rangos, kiváltságos településsé tette. Mint erre a településnévből is következtethetünk, vámos, vámszedő hely volt (1358), templomát és papját 1332-ből említik először, 1419-től vásáros hely. Az újkorban, illetve a jelenkorban három ízben is járási székhely. A török hódoltság megszűnte után az Esterházy-család hercegi ága, 1875-től 1945-ig a Baráthi Huszár-család a vámosmikolai uradalom földbirtokosa.¹

Vámosmikola a zsidóság megtelepüléséhez kedvező feltételeket biztosított. A XIX. század közepén – az önkényuralom éveiben, a „végszervezéstől” 1867-ig, majd 1907-től ismételtelen – Vámosmikola járási székhely volt, s a század második felében idetelepült az adóhivatal, pénzügyőrség, járásbíróház, telekkönyv, ügyvédi irodák, végül a főszolgabírói hivatal. Az 1880. évi népszámlálástól az alábbiak szerint alakult Vámosmikola népessége, ezen belül a zsidó lakosság száma:²

1880	1900	1910	1920	1930	1941
ö. zs.	ö. zs.	ö. zs.	ö. zs.	ö. zs.	ö. zs.
1332 86	1700 147	1863 171	2043 133	2162 133	1947 104

A népszámlálási adatoktól eltérő, a zsidó lakosság magasabb számáról a helyi körjegyző által 1921. március 8-án összeállított „*Kimutató azon Vámosmikolán lakó izraelita lélekszámáról, akik folyó évben pászkát igényelnek*” c. jegyzékben találunk adatokat. E listán 39 családfő szerepel, a családtagok száma: 265 fő. Feltételezésem szerint a trianoni határmódosítás miatt a Felvidékről ideáramló migráció okozhatta a megelőző népszámlálás számadataihoz viszonyított közel 200%-os eltérést.

Ha a vámosmikolai zsidóság létszámát összevetjük a népszámlálások környékünkre vonatkozó adataival vagy áttekintjük az *Örökmécses* 156. oldalán levő táblázatot, egyértelművé válik, hogy az Ipoly mentén csak Ipolyság, Hont vármegye egykori székhelye és a szomszédos Nógrád vármegye székhelye, Balassagyarmat rendelkezett Vámosmikolától népesebb izraelita közösséggel.

Érdemes azt is feltárni, hogy honnan történt Vámosmikolára a zsidó lakosság betelepülése, ill. házasságkötések révén hová költöztek el a településről. A kérdésekre az anyakönyvek faggatásával kísérrelhetjük meg a válaszadást. Számonra csupán az állami anyakönyvek voltak elérhetőek, ezek is a szabályozott kutatási korlátozással: a születési anyakönyvek 1911. december 31-ig, a házassági anyakönyvek 1941. december 31-ig, a halotti anyakönyvek 1971. december 31-ig. Természetesen mindhárom esetben a kezdő időpont 1895. október 1-je, az állami anyakönyvvezetés magyarországi elrendelése. 1923. július 31-ig a vámosmikolai anyakönyvi kerülethez tartozott Perőcsény község is. Mivel kutatásom kifejezetten Vámosmikolára irányul, az anyakönyvi bejegyzéseket összevettem a Központi Statisztikai Hivatal népmozgalmi kiadványainak adataival.³

A Vámosmikolára történő bevándorlás eredetének feltárásában az itt született gyermekek szüleinek, valamint az elhunytak születési helyének vizsgálata segít bennünket.

A szülők születési helyének gyakoriságában Etyek (Fejér vm.) és Für (Komárom vm.) áll az élen, majd a szomszédos Ipolyszakállos (Hont vm.) következik. Nem sokkal marad le (Komárom-)Szentpéter (Komárom vm.), Süttő (Esz-

tergom vm.) és Csobánka (Pest-Pilis-Solt-Kiskun vm.) sem. Említésre méltó még Zsigárd (Pozsony vm.), Németszőgyén (Esztergom vm.), Ógyalla (Komárom vm.), Csata (Bars vm.) és Bény (Esztergom vm.) település. A halottak születési helye valamennyi esetben egyszer fordul elő. Ezek a következők: Villon (Poroszország), Rozniatow (Galícia); Ipolyság, Börzsöny, Perőcsény (Hont vm.); (Pilis)Szentlélek (Esztergom vm.); Balassagyarmat (Nógrád vm.); Pomáz, Tinnye, Zsámbék (Pest-Pilis-Solt-Kiskun vm.); Für (Komárom vm.); Galánta (Pozsony vm.); Nemeskutas (Trencsén vm.); Mezőberény (Békés vm.); Zalaegerszeg (Zala vm.).

A migráció mindkét irányára – a betelepülésre és az elvándorlásra is – jelzőértékkel bír a házassultak lakóhelyi származása. A helyi párkapcsolatokon túl a vámosmikolai zsidóság elsősorban Budapestet, Vácot (Pest-Pilis-Solt-Kiskun vm.), Érsekújvárt (Nyitra vm.) és Ipolyságot (Hont vm.) részesítette előnyben a házasságkötésnél.

A falusi emberek körében a zsidók vagyoni helyzetéről, gazdagságáról meglehetősen torz kép alakult ki. Gyermekkorai emlékeim között kutatva nekem is úgy rémlik, hogy a felnőttektől hallott vélemények általában egykori jó módjukra vonatkoztak. Miben rejlik az igazság? Hiszen a kis településeken élők jól ismerték egymást, legalábbis az életvitel, életmód tekintetében. Úgy vélem, az igazság a pénz, pontosabban a készpénz – beleértve a könnyen mobilizálható értékeket, ingóságot is – körül forog. A tradicionális paraszti gazdaság még a XX. század közepén is elsősorban a családi ellátásra rendezkedett be. Készpénzkiadása minimális volt – petróleum, gyufa, só, fűszerek, tű, cérna, szerény ruházat és adó –, a vagyon felhalmozása pedig „földben”, házban, igás- és tenyészállatban történt. Utóbbi és a terményfelesleg értékesítésével jutott hozzá a szükséges készpénzhez. Ettől az élettől merőben különbözött a kereskedelem, kisiparban, földbérletben, kölcsönügyletekben, gyógyellátásban, ügyvédi pályán, hivatalban tevékenykedő, vagyis polgári hivatást űző falusi zsidóság életvitel, életmódja. Azt is tudnunk kell, hogy ezen területekre a „több-

ségi társadalom” kirekesztő jogalkotása és előítélete folytán került a zsidóság. Az évszázadokon át keservesen elszenvedett létbizonytalanság – amikor gyakran menekülni kellett egyik településről a másikra, egyik országból a másikba – lehetett az indítéka annak, hogy az egyébként is jórészt készpénzzel foglalkozó zsidóság megtakarítását is – a hitellehez használt kegytárgyakon túl – könnyen mobilizálható értékekbe, például ékszerekbe, értéktárgyakba fektesse. A falusi lakosság, a parasztság számá-

ra ez teljesen szokatlan, ismeretlen, idegen volt. Nem kellett más, csak látni egy ékszer, vagy hallani róla, s már keringtek is a mesés vagyronról szóló történetek. Vizsgáljuk meg ezek után a vámosmikolai zsidóság gazdasági, társadalmi helyzetét!

1893-ból fennmaradt a vámosmikolai kézműiparosok, italmérési jog haszonbérleti és az önálló kereskedők töredékes lajstroma tárgyevi adójukkal:

SORSZÁM	NEVE	FOGLALKOZÁSA	1893. ÉVI ADÓ	
			<i>frt</i>	<i>kr</i>
1	<i>Groszmann Adolf</i>	<i>üveg kereskedő</i>	6	-
2	<i>Khon Aron</i>	<i>vegyes kereskedő</i>	75	-
3	<i>Télts Albert</i>	<i>vegyes kereskedő</i>	25	-
4	<i>Groszmann Jakab</i>	<i>vegyes kereskedő</i>	75	-
5	<i>Groszmann Ignác</i>	<i>edény, üveg keresk.</i>	12	-
6	<i>Turcsányi Kálmán</i>	<i>vegyes kereskedő</i>	30	80
7	<i>Groszmann Manóné</i>	<i>nagy tőzsér, vas- és vegyes kereskedő</i>	169	47
8	<i>Híró Ferencz</i>	<i>bodnár</i>	5	20
9	<i>Berényi Mihály</i>	<i>kőműves</i>	5	60
0	<i>Valkó Rezső</i>	<i>czipész</i>	5	60
1	<i>Pálos András</i>	<i>kovács</i>	4	20
2	<i>Bányik István</i>	<i>kovács</i>	5	60
3	<i>Turcsányi Samu</i>	<i>bormérő és bentes</i>	25	
4	<i>Büchler Samu</i>	<i>mészáros</i>	28	
5	<i>Beták Ferencz</i>	<i>molnár</i>	16	
6	<i>Fucskó Mihály</i>	<i>bognár</i>	4	20
7	<i>Mann Károly</i>	<i>kéményseprő</i>	21	
8	<i>Jarábek József</i>	<i>szabó</i>	5	60
9	<i>Dobra Ferencz</i>	<i>czipész</i>	5	60
0	<i>Kotrucz József</i>	<i>asztalos</i>	5	60
1	<i>Rubig Lipót</i>	<i>(pékmeister)</i>	?	
2	<i>Irás Nándor</i>	<i>(bentes?)</i>	?	
3	<i>Groszmann Ferencz</i>	<i>(magánzó)</i>	?	
4	<i>Groszmann Zsiga</i>	<i>(kereskedő)</i>		
5	<i>Schvarcz Jakab</i>	<i>(vendéglős, regále bérlő)</i>	?	
6	<i>Nyikta János</i>	<i>kalapos</i>	4	60
7	<i>Lipták János</i>	<i>molnár</i>	24	
8	<i>Terényi János</i>	<i>molnár</i>	16	
9	<i>Pálfi Pál</i>	<i>asztalos</i>	10	
0	<i>Winkler József</i>	<i>czipész</i>	5	60
1	<i>Cselka Károly</i>	<i>asztalos</i>	5	
2	<i>Roole Alajos</i>	<i>szabó</i>	5	60

Kelt Vámos Mikolán 1893 october 16án

Eggenhofer körjegyző

A zsidó lakosság 1910–30-as évekbeli rétegződéséről az alábbi kimutatást érdemes áttekinteni:

Üzemtulajdonos:

- Dr. Sándor Gyula és családja tulajdonában volt a „Zsazsa-malom”.
A malom üzemeltetését az asszonyok kezelték. Főmolnára Asztalos András volt. A malmot később bizonyos Hoffelder nevű zsidó vette meg, aki innen Drégelypalánkra költözött, és a malmot Ruhig Károlynak adta el.
- A Huszár-féle – eredetileg vízimalomnak is – egykori tulajdonosa Ruhig Károly volt. A malmot előbb gőz-, majd villanymeghajtásra alakította át.
- (Spitzer) Szabados Miksa 1926-ban kapott engedélyt villanytelep létesítésére. A villamos távvezeték megépítéséig ez a helyi telep biztosította Vámosmikola áramellátását.
- A villanytelep működésének beindulása után, 1927-ben Groszmann Márk nagykereskedő és neje építtette és működtette a környék első moziját.
- Steiner Jánosné 1925-ben Budapest Székesfőváros Tejhivatalának engedélye alapján tejüzeméből napi 1000 l budapesti tejértékesítésre jogosult.

Földbérlet:

- A Huszár-hitbizomány bérletje a Sümeg és a Schusdek család (Sümeg József, Schusdek Ármin, Sümeg Ottó) volt. Ugyancsak ők bérelték gr. Pongrácz Jenő országgyűlési képviselő István-majori uradalmát is.

Iparosok:

- Blum Simon szabómester a Petőfi utcában;
- Günsz Mór bádogos a Petőfi utcában;
- Ruhig János (Jenő) pék az Ipolysági úton;
- Bankó Antal szíjgyártó a Huszár utcában.

Kereskedők:

- Groszmann Márk nagykereskedő a Szobi úton;
- Schwartz Berta szatócs a Börzsönyi utcában;
- Wetzler Manó óra- és ékszerkereskedés a Petőfi utcában;
- Weisz Emil vegyeskereskedő a Petőfi utcában;
- Groszmann Ignác (Icig) vegyeskereskedő a Petőfi utcában;
- Kohn Áron vegyeskereskedő a Petőfi utcában;
- Groszmann Zsigmond vegyeskereskedő a Szent János téren;

- Rozner Ármin vegyeskereskedő a Szent János téren;
- Hádl József bőrkereskedő az Ipolysági úton;
- Strasser Mór divatáru-kereskedő az Ipolysági úton;
- Groszmann Lajos textil-, műszaki- és edénykereskedő az Ipolyság úton;
- Groszmann Józsefné papír- és illatszerkereskedő a Szobi úton;
- Schönberger Izsákné méter- és divatáru-kereskedés a Szobi úton;
- Stöckl Fülöp épületfa-, cement- és cserépkereskedés a Szobi úton;
- Büchler Izidor mészárszék, kóser hús a Szobi úton;
- Mühlberg Hersch újságárus a Huszár utcában.

Vendéglős:

- Schwartz Jakab nagyvendéglője a Kossuth utcában.

Vámosmikolai Takarékpénztár:

1892-ben alakult mint a balassagyarmati takarékpénztár társtársfiókja. A jelenlegi pékség épületében működött. Az OTP mostani épületét az aranyosmaróti takarékpénztár közreműködésével történt újjáalakulás során, 1908-ban építették. 1922-től önállóvá vált. 1913-tól haláláig Révész Ábris volt az igazgatója. 1936-ban Hoffner-Schrantz Takarékpénztárként említik a főszolgabírótól származó listán.

Ügyvédi irodák:

- Dr. Nagy Áron köz- és váltóügyvéd (1903-ban öngyilkos lett).
- Dr. Sommer Mór (1917-ben Párkányba került).
- Dr. Bauer János
- Dr. Reiner (/Rainer) Lőrinc
- Dr. Ziener Sándor (a XX. század elején)
- Dr. Révész Mihály

Járásbírósági elnök:

Dr. Kapp Hugó (az 1920-as években)

Orvos:

Dr. Sándor Gyula

Gyógyszerész:

(Markusz) Márkus Dezső

Rabbi:

- Jungreisz Sámuel (A zsinagóga megépülésétől, 1902-től 1934-ig.)
- Deutsch Manó (1934-től 1944-ig)

Tanító:

Singer Miksa okleveles tanító (1903–1906 között említik nevét az anyakönyvek.)

A vámosmikolai zsidó iskola fennállásáról, működéséről Szatmáry István községi krónikája alapján alkothatunk képet:

„Ugyanilyen (ti. mint a katolikus és református iskola) változatos és adataiban szegény a zsidó iskola múltja is. 1880 és 1890 között a (katolikus) templom háta mögött íj. Budai József házában működött egy tanerővel. Állítólag ebben az iskolában működött a Zinger nevű zsidó tanító. Innét a zsidó iskola átköltözött a Giezi-féle házba. Itteni idő alatt működött az iskolánál Muechelbach nevű tanító. A zsidó iskola időbeni, s helybeni vándorlását szájhagyományok nem tudták pontosan követni. Azt azonban megállapították, hogy a Kocsnyer Ferenc-féle ház utcai szobájában is működött a zsidó iskola. Innét költözött át a Koma-ház udvarán hátul (cipész KTSZ háza) épített helyiségbe. Itt működött tovább egészen a megszűnéséig. A zsidó iskola 1908 és 1910 között szűnt meg. Ezen időtől kezdve a zsidó gyerekek a református iskolába jártak.

A zsidó iskola történetéhez hozzátartozik annak a ténynek az ismerete, hogy voltak évek, amikor tanítóhiány miatt az iskola nem működött. Viszont 1917–18-ban újból működött pár évig, és Laufer Andor nevű tanító tanított ezen idő alatt. A zsidó iskola magán hordta a rabbi egyéniségét. Ha túlzottan ortodox volt, akkor megnyitották az iskolájukat. Ellenkező esetben szüneteltették.” (sic!)⁴

Az 1910–20-as években Vámosmikola megbecsült közéleti szereplői voltak jó néhányan a község zsidó lakosai közül. 1911-ben a községi képviselők között (létszámuk 30 fő) hat személyt találunk, név szerint: Sümeg Húgó, Schusdek Ármin, dr. Steiner Sándor, Groszmann Márk, Groszmann József és dr. Sándor Gyula.

Tíz évvel később a 23 képviselő-testületi tagból ugyancsak hatan zsidók: Groszmann Márk, Schusdek Ármin, Sümeg Ottó, özv. Groszmann Józsefné, Kohn Áronné és Groszmann Manóné. 1936-ban Sümeg Ottó törvényhatósági bizottsági tag.⁵

II. HITKÖZSÉGÉNEK ÉLETE

A vámosmikolai izraelita hitközség múlt század harmincas évekbeli hitéletéről legkézenfekvőbb, ha a szemtanút idézem:

Vámosmikola – Ipolyságtól kb. 20 km-rel délebbre fekvő Ipoly menti falu –, és a hitközségileg hozzátar-

Groszmann Zsigmond (1866–1951) az 1920-as években

tozó Börzsöny, Bernecebaráti, Tésa falvak zsidó lakosainak emlékére írom e sorokat, előre bocsánatot kérve mindazoktól, akiknek nevét akaratlanul kifelejtettem a névsorból.

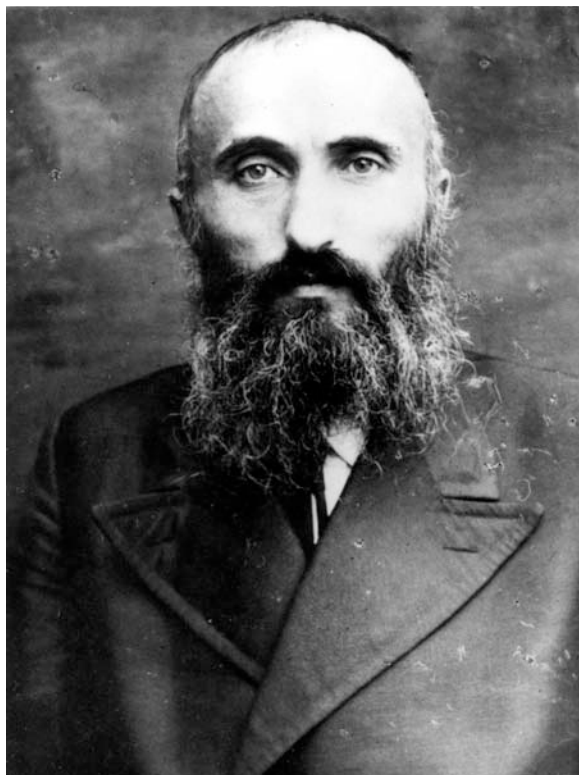
A mikolai hitközség a kisebb-nagyobb városokban élő magyarországi zsidóság tipikus képét mutatta. Egy mikrokozmosz volt, melyben a zsidóságnak majdnem minden rétegét meg lehetett találni a szegénytől a gazdagig, az iparostól a kereskedőig, az újságárustól az ügyvédig. Annak dacára, hogy a harmincas évektől már nem volt nagy létszámú a helyi zsidó lakosság, a családok száma a környékkel együtt meghaladta a negyvenet. A családok zöme tőszyökeres mikolai: itt születtek, az iskolát a helyi elemiben végezték. Az én koromban már nem volt lehetőség a (zsidó) iskolát fenntartani (1930–), így generációm zsidó gyerekei a református elemiben végeztek. Minden „honszeretet, hazafiság, katonaszolgálat” dacára csak másodosztályú állampolgárok voltunk, egyszerűen mondván: zsidók. Viszont ez a szó fűzte össze és tartotta össze a kebilát, és vezette a szomorú végzetig.

A tradicionális zsidó élet a templomban, a templom körül és a családok életének keretein belül bonyolódott le. A templom emeletes, szép, nagy létszámú hívő befogadására alkalmas épület volt. Belül oszlopos, közepén a „bima”, a keleti falnál nébány lépcsős feljárattal a Tóra-szekrény kivarrt függönnyel díszítve; olda-

lán a cházán (kántor), a másik oldalán a pap és a megtisztelteték ülésbelye arccal a közönség felé. Az emeleten lévő női karzatra külön bejárat vezetett. A nagy, díszes ablakok sok fényt engedtek be a terembe, megvilágítva a márványutánzatra festett falakat. Az ülésorok a le-felcsukható ülésekkel és a talesz- és imakönyvfűkökkel, a padok szélén gyertyatartókkal – melyek fénye beleolvadt a csillárok fényébe – adták az ünnepi és misztikus hangulatot, ízt és szagot az istentiszteletekhez. Több kisebb-nagyobb Tóra-tekercs ezüstszalaggal hímzett rubában, koronával és mutatóujjal díszítve állt az aron hakodesben. Mindezek képezték kebilánk büszkeségét.

A templom bejáratánál volt a „chéder” és egyúttal kistéplom, ahol a gyerekek tanulták az alef-bét betűt, az imákat, a chumást. Az imádkozások idejére télen fűtötték. E „kistéplom” falán, egy márványtáblán a két patron, a zsinagóga építésére legtöbbet adományozó – Feigel Groszman és Naftali Rosenbaum – neve szerepelt. A templomot tágas udvar övezte, melyben bőven elfértek a nagy ünnepekre távolról jött rokonok, vendégek, barátok is. Elég nagy volt az újbóld megáldására összegyűlt imádkozóknak vagy a tanulókról és imádkozásról meglógó fiatalság társalgására, de főleg a gyermekhadcsereg különféle játékaira, mint a fogócska, bújócska, versenyfutás. Az udvar kapuja a patakra nyílt, így a gyerekeknek meleg időben a vízben hancúrozni, télen a jégen csúszkálni lehetett.

Belül az udvaron épült a mikve, a baromfivágozó és a cházán lakása, aki egyúttal metsző (mohél) és hittanító is volt. Az idős Jungreisz bácsi volt a csodarabbink, nemcsak a hitközségé, hanem az egész falué, aki „csodatetteivel”, növényekből készített gyógyszerével és főleg imáival segített megoldani a zsidóság és a gojság ügyes-bajos problémáit és betegségeit. Előregedvén már nehezebbre esett a szombati drósékat tartani, helyette a balassagyarmati „dajan”, Deutsch Manó lett választva és beiktatva. Fiatal, kétgyermekes családapa, nagyesszű és nagyon szimpatikus, barátságos ember, aki falunk lakóinak szeretetét, tiszteletét gyorsan elnyerte. Napsütéses vasárnapokon a „galoch”-kal (keresztény pap) sétált, együtt tárgyalták a Biblia kivonatait. Szombatonként házában délutáni „sale-südeszt” (salos szeudot) celebrált, ahol mi, gyerekek is megjelenhettünk, és a kézmosás, valamint a kenyérré való áldás után boldogan csillapítottuk éhségünket a „rabbi néni” barcheszával. Szombat este a havdala után Melave Malka estét tartott, némi könnyebb „harapnivaló”-val, és részben vallási, másrészt a mindennapi problémák megtárgyalásával nagyban hozzájárult a zsidóság tradicionális és társadalmi életéhez. Kántorunk Katz bácsi, aki sok generációt tanított az alef-bétre és a hit rejtelmeire, míg ké-

Deutsch Manó vámosmikolai rabbi
(1888 Balassagyarmat – ? 1944 Auschwitz)

sőbb fiuk, Lázár vette át a nádvevessőt a tanításhoz. Katz bácsi kezelte a mikvét, ő volt a metsző, aki járta hetenként a falvakat, baromfit vágni a kórsárságot tartó és szombatra készülő zsidóknak. Ugyancsak ő volt, aki késővel több generációt Ábrahám berítjébe felvett. De igazi nagysága hangjában volt, aminek gazdag és zendülő teltsége betöltötte naponként, szombatonként, ünnepenként templomunkat. Mestere volt a Tóra-olvasásnak is.

A samesz pozícióját hosszú éveken át Hersch bácsi töltötte be. Ő keltette fel a hívőket korán reggel a szliceszhez, és ő árulta muszefkor a Tórához való felhívást. Legfontosabb munkája a templom gondozása és a kegyeszek karbantartása volt. A hétköznapi imádkozások során főleg a reggeli minjant nehéz volt betölteni. Az emberek többsége ilyenkor már dolgozott, de a délutáni és az esti imához már összegyűlt a hívők szükséges száma. A legszebb emlékek a templomról és környékéről mégis az ünnepnapokkal hozhatók kapcsolatba. Ros hasana, jom kippur – amikor mindenki fehér kitenben jelent meg – alkalmával vendégek, rokonok, szülők, a városban iskolázó gyerekek jöttek, és élvezték az együttléteket, az ünnep szépségét, fenségét, áhítatát. Szállt az ima, a fobászokodás a bocsánatért és egy boldogabb, egészséggel elkövetkezendő évert. Eze-

Groszmann Kornélia esküvője 1932-ben Budapesten

ken az ünnepi szertartásokon részt vett falunk idősebb gojsága, akik természetesnek tartották a képviseletet, az előre elkészített padokon végigülték a könyörgéseket mondván, hogy a mi imáinkat jobban megballgatják odafenn.

Szépek voltak a vidámabb ünnepeink is, tradicionálisak, említésre méltók. Ilyen volt a sátoros ünnep, a szukkot. A templomi udvari sátoron kívül majdnem minden család épített sátrat. A Schönberger családnál előre elkészített „szuka” volt, amit minden évben gazdagon feldíszítettek a Schömbi gyerekek, és mi jártunk csodálni a művet. Az ünnepi vacsorákat a sátorban tartottuk, ahol mi, gyerekek türelmetlenül vártuk a mézbe mártott, mákkal behintett barchest, ami az ünnepre utalt, és az edesebb új esztendő szimbolizálta, de nekünk elsősorban az íze volt fontos. Sevueszkor a fiatalság díszítette fel a templomot. Zöld lombokkal, ágakkal, virágokkal és búzavirág-koszorúkkal, melyeket a lányok fontak az ünnep tiszteletére, feldíszítve velük még a Tóra tekercseit is. Szimbat Tóra alkalmával zászlókkal jártuk körbe a zsinagógát, míg a karzatról szórták ránk a diót, cukorkát. Miután felnőtünk, és erőnk bírta, már vibettük a kisebb Tora-tekercseket a körmenetben. Nem volt ennél nagyobb öröm és boldogság számunkra, szinte hősöknek éreztük magunkat. Pészach ünnepén rossz gyerekek voltunk, mert az előre tervezetten leszállított és a templom emeletén raktározott maceszcsomagokat megdézsmáltuk. Ezzel „chomeccé” tettük őket akkor, amikor a falu minden családja már készítette az ünnepre a pészachi fazekakat, edényeket, evőeszközöket, és a tisztaság, a „kóser le pészach” a tetőpontján állott. Kinek volt ideje ránk, kis tolvajokra és szentségtörőkre vigyázni! De a mai napig sem bántuk meg, még ha büntetést is kaptunk érte. A napi knédlit megkaptuk, és a maceszből szívesen megkínáltuk az irigykedve néző goj gyerekeket is. A széder estéről könyvet is lehetne írni, de mindnyájan ismerjük még otthonról ízet is,

lefolysát is. Chanukka ünnep kedves estéin meggyújtottuk a chanukkia gyertyáit a félig nyitott spaletták mögött, a Máoz zurt énekelve belebámultunk a színes gyertyák fényébe, örömtelien, ismervén népiünk szabadságbarcát, győzelmét és a „Bet hamikdas” felszabadítását. Eljártunk esténként más-más családhoz játszani, trenderlizni, néhány dió nyeresmény reményében. A játékból a felnőttek sem maradtak ki: esténként „gyúrták a havat”, tomboláztak, kártyáztak az ünnep örömére.

Nemcsak az ünnepnapoknak, hanem minden szombatnak megvolt a maga „íze” és tradíciója, mint például találkozás a déli órákban Rubig pék sólet-kemencéje előtt. Ekkor tárgyalták meg az elmúlt hét szenzációit és pletykáit kíváncsian várva, hogy a gabe kinyissa a lakatot, és kiderüljön az, hogy milyen sólet lesz ebédre: leégett, sűrű vagy túl leveles.

Ezeregy kép, ezeregy emlék: születés, temetés, esküvő, bar micva, hitközségi tisztségviselői választások és még számtalan mozzanat, ami bevésődött valamennyiünk emlékébe. Mindez egy röpké pillanat alatt eltűnt életünk színpadáról Vámosmikolán. Szép nagy templomunkat lóistállóvá változtatták, és utána lerombolták az oroszok. Mindezek előtt a hívőket, a szereplőket elburcolták a magyar-német böhérok. Öregeket, fiatalokat, gyerekeket, asszonyokat, férfiakat: senkit nem kímélve, sőt a helybeli lakosok egy részének örömére. Utóbbiak abban reménykedtek, hogy megszabadulnak a zsidóktól, és még meg is kapják lemaradt holmijaikat. Sajnos, kívánságuk teljesült is, hiszen az elburcoltak 95%-a ottmaradt a különböző haláltáborokban. Néhányan visszatértek ugyan a háború után, vártak kis időt abban a reményben, hogy családtagjaikból valaki talán visszajön, vagy próbálták megmaradt vagyonukat visszaszerezni. Utána elhagyták Mikolát, ahol azóta sem lakik többé zsidó származású lakos egy kivétellel, akinek édesanyja keresztény, édesapja zsidó származású volt. Pedig valaha, a „békeidőben” a társadalom majdnem minden rétegéből lehetett találni képviselőket zsidóságunk körében: öt vegyeskereskedő; gabona- és marhakereskedők, fatelepesek; négy kocsmáros, rőfös rövidárus, bőr- és cipőüzlezes, trafikos, vasáros, papír-piperecikk-kereskedő; iparosok: órás, bádogos, szabó, pék-cukrász, mészáros, két malmos, szódavízgyáros, mozis, villanytelepes; ispán, földbérlő, gyógyszerész, ügyvéd, adóhivatalnok, bankár, több magánzó – ezeket a foglalkozásokat űzték közösségünk tagjai. A hitközség támogatott minden rászoruló zsidót, és gondoskodott arról, hogy legyen alapvető megélhetése. Mivel Mikola járási székhely volt, működött itt járásbíróház, adóhivatal, finánc-, batárőr- és esendőrlaktanya. E hivataloknak nagyszámú fizetett alkalmazottja volt, jó kereseti le-

Schlomo Werner és Diana esküvője Tiberiásban
(Izrael, Genezáret-tó mellett). Az álló sor jobb szélén
Ruhig Erzsébet, mellette férje, Ruhig Jenő

betűségeit biztosítottak, ami nagyban elősegítette a szép, tradicionális zsidó élet kifejlődését.

Több szigorúan vallásos család akadt, ahol a munka mellett a Talmud napi tanulását sem hanyagolták el. Voltak olyanok, akik csak a nagy ünnepeken vagy csak jábrzeitkor jutottak el a templomba, de csak néhányra tehető azok száma, akik nem tartottak kóser konyhát. Ilyen körülmények között élt Mikola és környékének zsidósága, megszokva az antiszemitizmus örökké felbukkanó jeleit. Voltak, akik elmentek a környékről, nagyobb városba költöztek. A fiatalok tanulási céljából vándorolt el, az idősebbek maradtak a szülőfaluban, amíg Hitler és csatlósai el nem kezdték a „végső megoldás” véghezvitelét. Többeket deportáltak, sokan munkatáborba kerültek. Az otthon maradtakat Ipolyságra, a gettóba gyűjtötték, majd onnan transzportálták a haláltáborokba. Sajnos, a legtöbbje nem jött vissza. Családok gyerekekkel, nagyszülőkkel pusztultak el a krematóriumokban. A soá történetét jól ismerjük. Nekünk, megmaradtoknak kötelességünk átadni utódainknak Ipolyság és környéke zsidóságának történetét, hogy emlékezzenek, és őrizzék meg generációkon át az elpusztult emléket. Legyen nevéük áldott.⁶

Szatmáry István említett községi krónikájában ugyancsak találunk adalékokat a település zsidó lakosságáról és annak hitéletéről:

„A zsidóság jelenléte a faluban falunk kereskedelmi életével függ össze és annak függvénye is. A mostani időtől másfél évszázadra vezethető vissza a zsidóság megjelenése falunkban. Ilyen hosszú idő alatt nagyszámú zsidó család telepedett le a falunkban. De nemcsak a családok voltak nagyobb számmal, a családtagok is sokan voltak. Így érthető, hogy a zsidóság gondoskodott magának templomról. Az első zsidó temp-

lom a mai Rák István házában volt, ami akkor természetesen zsidó tulajdona volt. Ennek tulajdonosa Menci néni, özvegy zsidó asszony volt. Bérbe adta szobáit a zsidó hitközségnek vallási célokra. Vannak olyan szájhagyományok is, melyek azt állítják, hogy az első zsidó templom nem a Rák hentes-féle házában volt, hanem a Koma-házban, ahol most a KTSZ van a cipőrészlegével. 1894 és 1899 között a zsidó hitközség a Menci néni egy másik telkének a patakparti végére építette fel a végleges zsidó templomot. Ennek a telkeknek az utcai végén van a mozi. A zsidóság elburcolásáig ez a templom volt a zsidók vallási összejöveteleinek a helye. 1947-ben a budapesti Központi Zsidó Hitközség a templomot lebontatta, épületanyagát eladta, majd eladta a telket is a rajta levő sakterházzal együtt, és a bejött pénzből a Kakas-dombon lévő zsidó temetőt bekerítettette és rendbe hozatta.”⁷

A zsinagógáról nem sikerült fényképfelvételt találnom. Ugyancsak hiába kerestem a község 1945–1950 évek iratai között a zsinagóga lebontásának hivatalos engedélyét. Úgy tűnik, valóban csak a vörös márványtábla és annak szövege emlékeztet csupán Vámosmikola egykoron virágzó izraelita hitközségének létrejöttére. 2002. augusztus 7-én Tel-Avivból hazalátogatott Ruhig György úr. A héber-jiddis szöveget ekként fordította magyarra:

**A mi vámosmikolai közösségünk
köszönettel és
elismeréssel tartozik a szívélyes adakozóknak
– nevük és emléküik örök életre legyen áldott:
FEIGEL GROSMAN
NAFTALI ROSENBAUM
MORDECHAI SCHWARCZ
és feleségük – és annak,
aki a telket ajándékozta,
továbbá azoknak, akik a templom építését
végezték, irányították
(1901)**

A vámosmikolai zsinagóga „alapkőve” 2002. október 3-án – a gyülekezet háza felépítésének 100. évfordulóján – méltó helyére, a Magyar Zsidó Múzeum és Levéltár gyűjteményébe került.

III. A VÉSZKORSZAK

A vámosmikolai zsidók 1944 májusában kapták meg az ipolysági gyűjtőhelyre vonulásukra vonatkozó értesítést, vagyis kidobolták a faluban, hogy kötelesek megjelenni az indulás hely-

színén. Azt a minimális felszerelést (némi bútor, ágynemű, ruházat és élelem), amit magukkal vihettek, forsponttal, szekerekkel szállították el. A szekeres gazdákat a hatóság rendelte ki, de a szállítás költségét a zsidóknak kellett kifizetniük. A helyi gyülekezés a mostani autóbusszállomás előtti térré szólt. A vámosmikolaiak közül nagyon sokan odamentek elbúcsúzni tőlük. Sejtették, hogy valami nagy-nagy szörnyűség vár összegyűjtött zsidó lakótársaikra, hiszen akadt szemtanú, aki elsírta az ismerősöket, a rabbiról a következőket mondta: „*Úgy vonult oda a tíz gyermekével, mintha hétfégi kirándulásra menne... Nem látszott elkeseredettnak, méltósággal viselte a sorsát.*”⁸

Akadtek olyanok, akik a gyülekezőhelyen is hangos jajgatásukkal fejezték ki együttérzésüket, mások szidták a „fajt”. Az üresen maradt házakból a nyilas Hegedűs János szedte össze az értékesebb dolgokat, lányát látták özvegy Groszmann Józsefné Lulu nevű leányának elegáns bundájában. A „nyilas testvér” nem várta meg Vámosmikolán a front közeledését, 1944. december közepén eltűnt a községből.

Ideérkeztek a Tölgyesről, Letkésről már korábban elindított sorstársak. Peröcsénybe a mikolai kisbíró ment ki csendőrökkel, és vitték a község három, még otthon lévő zsidó lakóját.⁹ A szemerkélő esőben Vámosmikoláról elindított menethez sorolták be Peröcsény, Kemence és Bernecebaráti zsidó lakosait. A menethez itt is, ott is akadt részvétellel nyilvánuló, de dr. Révész Mihály ügyvédet lekiabáló is, mert úgymond, pert veszített. A célállomás a megyeszékhely, Ipolyság volt.

Mint fentebb olvashattuk, a Vámosmikoláról elhurcoltak számát az *Örökmécses* 113 főre teszi,

A zsinagóga márványtáblája
(Ruhrig György felvétele, 2002. augusztus 7.)

Szatmáry István (1970, 4. o.) 104 főt említ. Később megkíséreljük a különböző forrásokból származó és egymástól eltérő adatok összevetését.

Sümege Ottó volt a Pongrácz-birtok és a Huszár-uradalom bérlője. 1931-ben kötött házasságot a római katolikus vallású, előző állatorvos férjétől elvált Alnoch Máriával. Ebből a házasságból gyermek nem született. Sümege Ottó 1938. december 1-jén áttért a római katolikus vallásra. 1939. október 11-én kelt levelében Bars és Hont k. e. e. vármegye alispánjától olyan tanúsítvány kiadását kérte, mely szerint nem tartozik a zsidótörvény hatálya alá. Ezen tanúsítványt részére – a fenti értelemben – az alispán 1939. október 12-ei dátummal ki is adta. (Lásd: PmL IV. 701-9. Bars és Hont k. e. e. vm. származást igazoló tanúsítványok, ún. „zsidótanúsítványok”. 1939, A-2.) Tudnunk kell róla azt is, hogy az első világháborúban tanúsított helytállásáért „signum laudis” és Károly-csapattereszt kitüntetésben részesült. Hivatalosan kitüntetései alapján is kivételezett helyzetet élvezett: sárga csillag helyett fehér csillagot viselhetett volna, de ő ezt soha nem tűzte ki. A gettóba hurcolás alól is mentesülnie kellett volna, mégis megkapta a felszólítást a gyülekezőhelyen történő megjelenésre. A vámosmikolai zsidók Sümege Ottón és a Huszár utcában, Hellner János házában lakó idős, beteg, egyedülálló zsidó asszonyon kívül – aki előző éjszaka megmérgezte magát, és meghalt – mind megjelentek.¹⁰

Sümege Ottóért a csendőrök a lakására mentek, hogy a többiekkel együtt elvigyék. Azt kérte tőlük, hogy engedjék őt előbb megfürdeni. Hozzjárultak, majd sokallva fürdőszobájában való tartózkodását a bezárt ajtót rátörték, és ereit felvágva találták rá. A kádban a víz piroslott a vértől, ő maga csaknem eszméletlen állapotban volt. A csendőrök orvost hívtak. A halálra készülő hiába könyörgött orvos barátjának, hogy hagyja elvérezni, ő hippokratészi esküjére hivatkozva megmentette. Elvitték, majd néhány hét múlva befolyásos budapesti keresztény barátainak kapcsolatai révén és nem utolsósorban a németek részére átadott pénznek, ékszereknek köszönhetően elengedték őt Miskolcra. A vámosmikolai Kómár Lajos többször életét kockáztatva vállalta a hálátlan küldöncszerepet, majd néhány nap múlva – miután ismét megjelentek, hogy elvigyék Sümege Ottót – előbb saját lakásában, később édesanyjánál bújtatta. Végül a háború utolsó napjait Budai József gazdánál töltötte.¹¹ 1944 nehéz napjaiban is

akadtak Vámosmikolán, akik emberségből példát nyújtottak!

Ipolyságon a gettót a város szegények által lakott negyedében állították fel: Malom utca – Tabán – Vida telep. Az itt lakó keresztények a kiűrt zsidó lakásokat kapták meg. A gettó területén a házak, pincék, melléképületek, padlások még az ortodox zsinagóga is igénybe lett véve az elszállásolásra. A város zsidó lakosain kívül a környező falvak izraelitáit is ide hajtották. A vámosmikolai hitközséghez tartozók a Rózsa utca végében foglalhattak lakást: 5–12 fő, de 24 lélek is került egy házba. Az átmeneti „otthon” elfoglalása, a szekerekről a lepakolás nagy ordítózás, gorombáskodás közepette történt: a magyar csendőrök ügyeltek arra, hogy minden rendben menjen. Itt már együtt állt a transport. A gettót magyar katonák őrizték, határa az Ipolyig nyúlt. A negyedet a járási hatalom képviselői is megszemlélték: a főszolgabíró, alszolgabíró és a jegyző. A főszolgabíró egykoron dr. Révész Mihály ügyvédi irodájában bojtárkodott, most felemelt fővel, egykori tanítójára rá se nézve sétált el; majdhogy le nem köpte ismerősét és annak rokonait. A gettó lakóinak ellátásáról saját maguknak kellett gondoskodniuk, a közkonyha ugyanis ehetetlen volt. Nem kis veszélyt vállalva a közelben lakó ipolyságiak esetenként ennivalót adtak be részükre, hiszen a szomszédos utcák kertjei határolták annak egy részét. Tésáról költözött oda a Molnár család, melynek 10-12 éves kislánya a kerítésen keresztül gyakran beszélgetett Groszmann Lulival. Esténként vizet is vitt neki, mivel a gettóban ennek is hiányában szenvedtek. Lulu érdekében megpróbált a vámosmikolai Reitingер János is eljárni. Utánament a gettóba, hogy szökését megszervezze. Ő azonban nem akarta édesanyját magára hagyni, csupán egy levél Lévára való eljuttatására kérte meg segítőjét. Reitingер János vállalta a levél elvitelét a lévai gettóba. A városban belefutott a járőrbe, és észrevették nála a gettóba címzett levelet. Bekísérték a parancsnokságra. A véletlennek köszönhető, hogy egy vámosmikolai származású tiszt elé került, aki gyorsan hazaküldte őt. Reitingер Jánosról egy másik esetet is érdemes megemlíteni. Egy zsidó kisfiút – mindkettőjüket nem kis veszélynek kitéve – Budapestre kísért, ügyesen kijátszva a vonaton utazó német tisztek, majd a Nyugati pályaudvaron igazoltató járőr figyelmét. A gettóban öttagú zsidótanácsot állítottak fel, a kijárási tilalom elrendelése után már csak

Az egykori „Zsazsa-malom” Vámosmikolán

ennek tagjai mehettek ki a városba. A tanácsnak tagja volt dr. Révész Mihály is, kinek felesége a városban lakott, így ő gondoskodott a gettóban lévő családtagjai és rokonai ellátásáról. A kihallgatók már az után érdeklődtek, hogy a gazdag zsidók hol rejtették el értéktárgyaikat: pénzt, aranyat, ékszereket. A kihallgatások brutálisan, kegyetlen módon folytak, a szenvedők fájdalmas és keserves jajgatását az egész gettóban hallani lehetett. A Vikulenszki-házban vallatás közben agyonverték Polgár Ignácot, majd holttestét a kapu elé dobták. Egyik ujja hiányzott. A gyűrű másként nem jött le róla... Dr. Neuman és családja, hogy elkerüljék a kínzásokat, megmérgezte magát. Az orvos meghalt, feleségét és leányát „megmentették”. Ők Auschwitzban végezték. Bartos Olga fényképész is öngyilkos lett. A szegény vámosmikolai rabbit – kinek „vagyon” koponyáján, nagy tudásán kívül csak gyermekeiből állt – is behívták. Addig ütötték-verték, míg rá nem állt, hogy visszamenve Vámosmikolára megmutatja, hol ásta el kincseit. Kocsira tették, és elindultak vele. Kemencénél elmondta, hogy ott helyben agyonlőhetik, de neki semmije sincs. Csak nem bírta a kínzást, azért „vallott”. Visszavitték Ipolyságra. Június elején egy reggel az egész gettót riasztották. Hat órakor sorakozó, melyre úgymond nem kell vinni semmit. A gázkamráról akkor még nem hallottak, de azt tudták, hogy a deportálás egyenlő a halállal. Dr. Révész Mihályt és lányát kiállították a sorból. A transportot többórás várakoztatás után indították el, előbb a nőket még bábák is átvizsgálták: nem rejtették-e nemi szervükbe megmaradt ékszereiket; a megmaradt jeggyűrűket is elvették tőlük. A menetet a vasútállomásra indították, a

betegeket, haldoklókat otthagyták. Értük nem sokkal később szekér ment, arra dobálták fel őket – mint a zsákokat –, köztük az idős Márkus bácsit, Márkus gyógyszerész édesapját is. Az ipolysági gettót a Balassagyarmat környéki Illépusztára szállították át. Elhelyezésük a téglagyárban, illetve egy emeletes kukoricaszárítóban történt. A zsúfoltság itt még nagyobb volt, mint Ipolyságon, mert idekerült Balassagyarmat és környéke zsidósága is. A téglagyárban csak oldalt lehetett feküdni, a hanyatt fekvéshez nem volt elegendő a hely. A kukoricaszárító annyira zsúfolt volt, hogy az emberek egymást taposták, ha ki kellett menniük. Akik nem fértek be, a körülkerített udvaron húzták meg magukat. Pár nap, legfeljebb egy hét elteltével a vámosmikolai zsidókat a balassagyarmati állomáson vagonírozták be. Ekkor már ismét köztük volt dr. Révész Mihály ügyvéd is. Amikor a transzportot az ipolysági gettóból elindították, vele és leányával, valamint még néhány fővel azt közölték, hogy egy belügyminiszteri rendelet szerint a kivételezettek közé tartoznak. Néhány napig a gettóban maradtak. Időközben a helyi lakosok a zsidók gettóban maradt értékeit, javait széthordták. Majd dr. Révész Mihályné Ipolyságról visszahozta Vámosmikolára férjét és leányát. Révész ügyvéd azonban csak néhány napot tartózkodott Vámosmikolán. Akadt ugyanis „jóakarója”, aki feljelentette, és szombat éjjel fekete autóval elvitték őt az ipolysági csendőrök. Lányával azt közölték, hogy érte később mennek. Így került vissza dr. Révész Mihály a vámosmikolai zsidók közé a balassagyarmati vasútállomáson. Leányáért már nem mentek a csendőrök... Randolph Braham 5820 főre teszi a miskolci székhelyű VII. csendőrkerülethez tartozó balassagyarmati gettóba és gyűjtőtáborba összezsúfolt zsidók számát, közülük mintegy 2000 fő tartozott a helyi zsidó közösséghez. A többiek Nógrád és Bars-Hont megyeiiek voltak. A zsidókat két transzporttal szállították el, melyek június 12-én, illetve 14-én hagyták el a várost.¹² A halálvonatokat Kassáig a magyar királyi csendőrség különítménye kísérte. Kassán speciálisan kiképzett német rendőri kommandó vette át a szállítmányokat. A kassai regisztráció szerint június 12-én Balassagyarmatról 2810, június 14-én 1867 fővel érkezett meg a szállítmány. A célállomás: Auschwitz.¹³ A marhavagonokban 80-90 embert zsúfoltak össze, a szükséglet elvégzésére egy vödört tettek be. A szögesdróttal sűrűn be-

rácsozott kis nyíláson alig jutott be levegő. A megfogyatkozott élelemmel mindenki spórolt, legjobban a víz hiányzott, s a búz kezdett elviselhetetlenné válni. A Kassára érkezett szerelvényeket még mielőtt a németeknek átadták volna, szabályosan kirabolták: elvették a szálámit, termoszokat, bicskákat. Feladtak két kanna vizet és egy üres vödört, s a szerelvény indult tovább Lengyelország felé. A vámosmikolai zsidókkal a koncentrációs táborban történekről még nehezebb a hiteles dokumentumok felkutatása. A széles közvélemény előtt ugyanakkor ismert az itt lezajlott szörnyűségek ténye. Az *Örökmécses*ben olvasható Deutsch Éva írása a túlélés „stratégiájáról”. A visszatérők hoztak hírt a soha többé vissza nem térőkről. Azokról, kiknek a mártíromság felvállalásának lehetősége sem adódott meg. Hiszen – felfogásom szerint – a mártírnak lehetősége van arra, hogy vállalt eszméjért, hitéért, meggyőződéséért életét feláldozza, vagy azt megtagadva ne váljék mártírrá. A haláltáborokba került zsidóknak nem volt alternatívájuk: nem tagadhatták meg zsidó mivoltukat. Nem az életre, hanem egységesen a halálra ítéltettek. A túlélő Ruhig Károlyné az „Appelplatzon” Auschwitzban még látta az élő dr. Révész Mihályt. Révész Ábrisné és leánya, Révész Gabriella holttestét viszont a rámpán látta. Ők már a marhavagonban eldöntötték, hogy nem lépnek be a gázkamrába: megmérgezték magukat. A vámosmikolai helytörténeti szakkör kis csoportjának 2002. július 31-én nyílt alkalma az Auschwitzban elpusztított egykori mikolai zsidók nevének felolvasásával, és a kivégzőfalnál egy virágcsokor elhelyezésével kegyeletét leróni.¹⁴

IV. AZ ELHURCOLT VÁMOSMIKOLAI ZSIDÓK LISTÁJA

- Sz. I. = Szatmáry István, 1970. 4. o. (Csak családfők!)
- HIM = A Hadtörténeti Intézet és Múzeum részére 1994-ben végzett adatgyűjtés („javított” változat)
- ÖM = Örökmécses, 1994. adattára
- R. Gy. = Ruhig György 1999. évi listája
- AK = halotti anyakönyvek bejegyzései
- Sz. = sorszám
- musz = munkatábor, munkaszolgálat
- X = igen
- = nem
- ⊕ = elhalálozás

• Koczó József •
VÁMOSMIKOLA ZSIDÓSÁGA

Sz.	Név	Sz. I.	HIM	ÖM	R. Gy.	AK	Hazatért
1.	Abelesz Gézáné Stöckl Ilona	–	X	?	X	⊕1944	–
2.	Abelesz Endre	–	X	X	X	⊕1944	–
3.	Abelesz Géza	X	X	?	X	⊕1944	–
4.	Abelesz Miklós	–	?	X	X	⊕1944	–
5.	Abelesz Vera	–	–	X	X	⊕1944	–
6.	Blum Simon	X	X	X	X		–
7.	Blum Simonné	–	X	X	X		–
8.	Blum Edit	–	X	X	X		–
9.	Blum Imre	–	X	X	X		–
10.	Blum Viktor musz	–	X	X	X		–
11.	Büchler Izidorné Veisz Gizella	–	X	X	X		–
12.	Büchler Edit	–	X	X	X		–
13.	Büchler István musz	X	X	X	X		X
14.	Büchler Zsigmondné Weisz Hermin	X	–	–	–		?
15.	Deutsch Manó	X	X	X	X		–
16.	Deutsch Manóné	–	X	X	X		–
17.	Deutsch Ábris	–	X	X	X		–
18.	Deutsch Ágnes	–	X	X	X		–
19.	Deutsch Éva	–	X	X	X		–
20.	Deutsch Fülöp	–	X	X	X		–
21.	Deutsch Izsó	–	X	X	X		–
22.	Deutsch Jozefina	–	X	X	X		–
23.	Deutsch József	–	X	X	X		–
24.	Deutsch Klára	–	X	X	X		–
25.	Deutsch Róza	–	X	–	–		–
26.	Deutsch Yetta	–	X	–	–		–
27.	Glázer Mórné Stern Cecília	X	–	X	X		–
28.	Glázer Aranka	–	–	X	X		–
29.	Groszmann Ábrahám musz	–	–	?	–	⊕1943	–
30.	Groszmann Andor musz	X	X	–	X		X
31.	Groszmann Andorné	–	X	X	X		–
32.	Groszmann Ernesztina Pápa Lipótné	–	–	X	–	⊕1944	–
33.	Groszmann József	–	X	–	X		X
34.	Groszmann Józsefné Stöckl Margit	–	X	X	X		X
35.	Groszmann Gábor	–	–	X	X		X
36.	Groszmann Imre	–	–	X	X		X
37.	Groszmann Józsefné Abelesz Szidónia	X	X	X	X		–
38.	Groszmann Lulu	–	X	–	X		–
39.	Groszmann Lajos	–	–	–	X		–
40.	Groszmann Lajosné Groszmann Sarolta	–	–	X	X	⊕1944	–
41.	Groszmann Márk	X	–	X	–	⊕1944	–
42.	Groszmann Márkné Schwartz Johanna	–	X	X	–	⊕1944	–

• Koczó József •
VÁMOSMIKOLA ZSIDÓSÁGA

Sz.	N é v	Sz. I.	HIM	ÖM	R. Gy.	AK	Hazatért
43.	Groszmann Sándor	–	–	X	X		–
44.	Hádl Józsefné Ruhig Matild	X	X	X	X	⊕1944	–
45.	Hádl Lipót musz	–	X	X	X	⊕1944	–
46.	Hádl Margit Arató Endréné	–	–	X	X	⊕1944	–
47.	Jungreis Sámuel	–	–	–	X		–
48.	Jungreis Sámuelné Aszód Antónia	–	–	X	X		–
49.	Katz Jakab	X	X	–	X		–
50.	Katz Jakabné Schönfeld Rozália	–	X	X	X		–
51.	Katz Helén	–	–	X	X		–
52.	Katz Lázár musz	–	X	X	X		X
53.	Klein Lajos	X	X	–	X		–
54.	Klein Erzsébet	–	X	X	X		–
55.	Klein Miklós musz	X	X	X	X		X
56.	Klein Ottó musz	X	X	X	X		X
57.	Knöpfler Ferencné Tauber Hermina	–	–	X	X		–
58.	Kohn Áronné Raáb Regina	–	X	–	–		?
59.	Kohn Aranka	–	X	–	–		?
60.	Kohn Jolán Grünwald Benjáminné	–	–	X	–	⊕1944	–
61.	Márkus Dezső musz	X	X	X	X		X
62.	Márkus ... (M. D. apja)	–	–	–	–		?
63.	Márkus Dezsőné	–	X	–	X		–
64.	Márkus Ágnes	–	X	X	X	⊕1944	–
65.	Mautner Pálné Groszmann Kornélia	–	–	–	–		–
66.	Mühlberg Herschné Benis Klára	–	X	X	X		–
67.	Mühlberg Lina	–	–	X	X		–
68.	Révész Ábrisé Mittelmann Vilma	X	X	X	–	⊕1945	–
69.	Révész Gabriella	–	X	X	X	⊕1945	–
70.	Révész Mihály	X	X	–	X	⊕1944	–
71.	Révész Anda	X	X	X	X		X
72.	Rosnek(r) Gusztáv	–	X	X	X	⊕1944	–
73.	Rosnek(r) Gusztávné Teltsch Teréz	–	X	X	X	⊕1944	–
74.	Rosnek(r) Lenke	–	–	X	X		–
75.	Ruhig Ella Braun Endréné	–	–	–	–	⊕1944	–
76.	Ruhig Jenő	X	X	–	X		X
77.	Ruhig Jenőné	–	X	–	X		X
78.	Ruhig György musz	–	X	X	X		X
79.	Ruhig Róbert	–	X	X	X		–
80.	Ruhig Károlyné Knöpfler Szerén	X	X	X	X		X

Sz.	N é v	Sz. I.	HIM	ÖM	R. Gy.	AK	Hazatért
81.	Ruhig Sándor muzs	–	X	X	X		X
82.	Ruhig Magda	–	X	X	X		X
83.	Schönberger Izsákné Teltsch Johanna	–	X	X	–	⊕1944	–
84.	Schönberger Salamon	–	X	–	X	⊕1944	–
85.	Schönberger Salamonné Weinberger Róza	–	X	X	X	⊕1944	–
86.	Schönberger Antónia	–	X	X	X	⊕1944	–
87.	Schönberger Edit	–	X	X	X	⊕1944	–
88.	Schönberger Éva	–	X	X	X	⊕1944	–
89.	Schönberger Oszkár muzs	X	X	X	X	⊕1944	–
90.	Schönberger „Öcsi” muzs	–	X	X	X		X
91.	Schwartz Berta	X	–	X	X		–
92.	Schwartz István muzs	X	X	–	X		X
93.	Schwartz Istvánné	–	X	X	X		–
94.	Schwartz Viktor(?)	–	X	–	X		–
95.	Strasszer Mór	X	X	–	–		?
96.	Strasszer Mórné	–	X	X	–		?
97.	Stöckl Dezső muzs	X	X	X	X	⊕1944	–
98.	Stöckl Izsó muzs	X	X	–	X	⊕1943	–
99.	Stöckl Izsóné Ehrenfeld Rózsa	X	X	X	X		X
100.	Stöckl Zsuzsanna	–	–	X	X	⊕1944	–
101.	Szabados Miksa muzs	X	X	X	X		X
102.	Szabados Miksáné Ruhig Margit	–	X	–	X	⊕1944	–
103.	Weisz Emil muzs	X	X	X	X	⊕1944	–
104.	Weisz Emilné Groszmann Blanka	–	X	X	X	⊕1944	–
105.	Wetzler Manó	X	X	–	X		–
106.	Wetzler Manóné	–	X	X	X		–
107.	Wetzler Endre muzs	X	X	X	X		X
108.	Wetzler Sándor muzs	X	X	–	X		X
109.	Wetzler Valéria	X	X	X	X		X

A névsorban – a rendelkezésemre álló adatok alapján – a Vámosmikolán lakó, illetve vámosmikolai születésű, eredetileg izraelita vallású személyeket tüntettem fel. Bizonyosra vehető, hogy a lista nem teljes, de úgy vélem, hogy eddig nem készült ettől részletesebb kimutató Vámosmikola megalázott, megszégyenített és tűzhalálban megsemmisített egykori lakóiról. Áldassék emlékük!

V. LENGYEL ZSIDÓK
A VÁMOSMIKOLAI MENEKÜLT TÁBORBAN

1939. szeptember 25-én közel ötszáz lengyel katona érkezett Vámosmikolára. Szállásukat az üresen álló határőrlaktanyában és a közeli tornateremben alakították ki. A tábor lakóinak élelmezésébe a helyi lakosok is besegítettek, majd a kialakult rend szerint a tisztek a községben étkeztek, a sorállomány számára a tábori konyha biztosított ellátást. Néhány alegység el-

került Vámosmikoláról, a kezdeti magas létszám így csökkent. A tisztek, tiszthelyettesek családtagjaikkal együtt kiköltöztek a faluban kiadott szobákba, a sorállományhoz tartozók pedig a helybeli gazdáknál vállaltak munkát. 1941 augusztusában a tiszti tábort feloszlatták, lakóit különböző táborokba irányították. A tábor egy hét alatt szinte elnéptelenedett. Elterjedt a hír, hogy az új lakók zsidó származású lengyelek – tisztek, sorkatonák és családtagjaik –, akik addig Magyarország különböző katonai

és civil táborokban éltek. A helyben maradt lakók attól tartottak, hogy gettóvá változtatják az internáló tábort. Szerencsére ez nem következett be, de a megérkezett internáltak személyes holmijának átkutatása, a térképek, távcsövek, fényképezőgépek elkobzása nyugtalansággal töltötte el a tábor régi és új lakóit. Az élet egyelőre a régi mederben folyt: a tisztek kíséret nélkül mehettek ki a faluba, a sorkatonák munkát vállalhattak. Több mint tíz fő a falusi gazdaságokban dolgozott, néhányan a helyi pékeknél, egy fő a cipészszövetkezetben (Herczberg Leopold). Ludwik Weisbain fogtechnikus fogászati rendelőt nyitott, a helyi lakosoknak csak az anyagköltséget kellett megtéríteniük. Szombatonként a tábor lakói átvonultak a község zsinagógájába. 1942-ben néhány tiszt Budapestre távozott, de jöttek is néhányan. A létszám így változatlan maradt: 96 tiszt (ebből 30 orvos), 6 zászlós, 116 sorkatona és 8 családtag. 1943-ban és 1944-ben önként vonult be a táborba néhány zsidó származású lengyel civil menekült. Hárman végleg Vámosmikolán maradtak: Rösenbaum Izsák főhadnagy, dr. Kaltman Henrik orvos hadnagy és Kostenbaum Susman Meilach törzsőrmester a helyi zsidó temetőben nyugszik.

2001 nyarán tanulmányom megírásához gyűjtöttem anyagot – a helyi zsidó temetőben a sírfeliratokat tanulmányoztam, valamint a sírok állapotát rögzítettem –, amikor három azonos eljárással készült, egymás mellett található síremlékre bukkantam. Saját célra kidolgozott szisztémám szerint ezek a temető 5. sorának 99., 100. és 101. számú sírjai.

A 99. számú síremlék felirata teljesen ép, olvasható a következő szöveggel:

SUSMAN MEILECH-KOSTENBAUM
STARSZY SIERZANT ROUSK
POLSKICH
Lengyel törzsőrmester
21. 4. 1887. – 28. 3. 1944.

A kerettel ellátott szürke műkő síremlék héber vagy jiddis szöveget is tartalmaz.

A 100. számú síremlék hasonló kivitelű, ennek felirata azonban töredezett:

? lengyel hadnagy
21. 12. 1899. – ?

A 101. számú sír felirata még hiányosabb:
? hadnagy

2002 nyarán a Pest Megyei Levéltár Váci Osztályán a halotti anyakönyvek alapján sikerült azonosítanom, hogy kik nyugszanak a sírokban.

Az elhalálozás, az anyakönyvi bejegyzés időrendjében a következő lengyel katonák teste nyugszik Vámosmikola zsidó temetőjében:

A 101. számú sírban a 14/1943 anyakönyvi sorsszám alapján

Bejegyzés kelte: 1943. jún. 10.
Elhalálozás ideje: 1943. jún. 10.
reggel 6 óra 30 perc
Elhunyt neve: **Rösenbaum Izsák**
lengyel internált főhadnagy
Vámosmikola
izr. vallású
49 éves
Házastársának neve: Arbách Rozália
Szülei neve: apja Rosenbaum Herman
anyja néhai Winter Fani
Halál oka: szívkoszorú érelmeszesedés
Az elhalt Rzeszovi illetőségű lengyel állampolgár
Bejelentő: Chadák Pál
Anyakönyvvezető: Dr. Lehotzky Károly

A 100. számú sírban a 21/1943. anyakönyvi sorsszám alapján

Bejegyzés kelte: 1943. dec. 4.
Elhalálozás ideje: 1943. dec. 3.
reggel 8 óra
Elhunyt neve: **Kaltman Henrik**
lengyel internált hadnagy
Vámosmikola
izr. vallású
44 éves
Házastársa neve: Rossenman Éva
Szülei neve: apja n. Kaltman Adolf
anyja ismeretlen
Halál oka: tüdő gümőkór
Az elhalt lengyel állampolgár.
Bejelentő: Dr. Kornberg
Anyakönyvvezető: Dr. Lehotzky Károly

A 99. számú sírban a 12/1944. anyakönyvi sorsszám alapján

(Megjegyzés: az 1944. évi vámosmikolai halotti anyakönyvek a háború eseményei következtében megsemmisültek. A háború után egy bizottság állította össze ennek pótlását. Így hiányoznak a következő adatok: bejegy-

zés ideje, bejelentő neve, anyakönyvvezető neve.)

Elhalálozás ideje: 1944. márc. 26.
de. 10 óra

Elhunyt neve: **Kostenbaum Susman
Meilach**
lengyel internált
törzsőrmester
Vámosmikola
vallása (a rovat üres)
57 éves

Házastársa neve: Hohner Mina

Szülei neve: apja Kostenbaum Hersek
anyja ismeretlen

Halál oka: szívszélhűdés

A *Menekült-rapszódia. Lengyelek Magyarországon, 1959–1945* című kötetben Jan Stolarski úr a vámosmikolai lengyel menekülttábor két halottjáról tesz említést (269. o.), kiket a helyi zsidó temetőben temettek el. A történelmi hűség, úgy vélem, arra kötelez bennünket, hogy a pontosítást megtegyük, és Magyarország földjében nyugvó lengyel katonák emlékét ápoljuk.

Magyarország német megszállását követően szigorúan korlátozták a táborlakók kijárását. A nyilas hatalomátvétel után, amikor már nyilvánvalóvá vált a tábor felszámolása, Steinchorn Lajos helyi pék segítségével – a korábban nála dolgozó – Werner Sándor és két társa megszökött a táborból. Shlomo Werner jelenleg Ausztráliában él. Herczberg Leopold, a cipész Vámosmikolán telepedett meg.¹⁵

VI. A VISSZATÉRŐK

Elég szűkösek a munkaszolgálatból, koncentrációs táborból Vámosmikolára visszatért zsidó lakosok további sorsára vonatkozó írásos feljegyzések. Szatmáry István a következő neveket jegyezte fel: „*Révész Anda (Vágvölgyi Jenőné), Büchler István, Klein Ottó, Klein Miklós, Schönberger Oszkár, Rubig Jenő 5 fő, Rubig Károlyné 3 fő, Szabados Miksa, Stöckl Izsóné, Schwarcz István, Márkus Dezső, Wetzler Sándor, Wetzler Bandi, Wetzler Vali.*”¹⁶

A községben 1945. április 24-én tartott képviselő-testületi közgyűlésen került sor az ideiglenes képviselő-testület megalakítására. A szociáldemokrata párt delegálta a testületben Szabados Miksa. Ugyancsak ő képviseli a pártot a

községi nemzeti bizottságban is, sőt egyben betölti annak elnöki tisztségét. Mellette Bankó Antal is az SzDP delegáltjaként tagja a nemzeti bizottságnak. A községi igazolóbizottságban ugyancsak ketten képviselik a szociáldemokratát. Szabados Miksa tagja lett ezeken túlmenően Vámosmikola községben létesítendő mezőgazdasági iskola szervezőbizottságának is. Amikor a két munkáspárt egyesülésének előkészületei folynak a községben, az előkészítő bizottságban a három szociáldemokrata megbízott között szintén Szabados Miksát és Bankó Antalt találjuk. Szabados Miksa 1947. június 1-jéig látja el az SzDP képviselői tisztségét a községi testületben. Feltehető, hogy vállalkozásának fejlesztése miatt vonult vissza a helyi politizálástól. Az 1947. május 23-i képviselő-testületi ülés foglalkozik ugyanis az áramszolgáltatás fejlesztésére vonatkozó ajánlatával, miszerint a villanyt rövid időn belül be tudja vezetni, és kéri az 1947/48-as költségvetésbe 4500 Ft összeg beállítását, és a közvilágítási szerződés felülvizsgálatát, ill. megkötését. A testület úgy határoz, hogy a szerződésre visszatérnek, ugyanakkor 44 közvilágítási lámpa oszlopokra szerelésére 1270 Ft beállítását rendelik el. Az 1947. június 5-i képviselő-testületi ülés határozata kimondja, hogy érvényes az áramszolgáltatás terén Szabados Miksa és Vámosmikola község közötti szerződés. Időközben Ruhig Károlyné özvegyét feleségül vette, majd alijáztak. Ruhig Károly fia, Sándor az Amerikai Egyesült Államokba települt, míg Magda lánya követte édesanyját Izraelbe.

Márkus Dezső gyógyszerész ugyancsak visszatért Vámosmikolára. Az 1945. június 2-án tartott képviselő-testületi üléshez kérelemmel fordult lakóházának és gyógyszertárának rendbehozatala miatt. A községi elöljáróság kérését elutasította, mivel sok a javításra váró ház a településen, ugyanakkor felhívta a gyógyszerész figyelmét arra, hogy jelölje meg, melyik épület felelne meg számára üzlethelyiség céljára. Márkus Dezső újranoüst, talpra állította a szétdúlt patikát, amit aztán 1949 körül államosítottak. A gyógyszertár helyiségét a hozzátartozó lakással eladta dr. Czukrász Zoltán körorvosnak, ő maga pedig második feleségével Budapestre költözött. A *Gyógyszerész* című szaklap főszerkesztője lett, második felesége is nem sokkal később meghalt.

Ruhig Jenő pékmester, felesége és György nevű fiuk szintén visszajöttek Vámosmikolára.

Eladták a pékséggel egybeépített lakóházukat, és Izraelbe távoztak.¹⁷

Miért hagyták el a krematóriumot szerencsésen elkerülő, a munkaszolgálat poklát megjárt vámosmikolai zsidók egykori lakóhelyüket, szülőföldjüket? Nyilvánvaló, hogy családonként, személyenként eltérő, különböző lehetett az indíték. Szinte mindegyik családból hiányzott valaki, de olyan is akadt, aki egyedül élte túl a borzalmakat. Az újrakezdés szenvedéseik, megaláztatásaik helyszínén a kialakulóban lévő új hatalom miatt sem tűnhetett kedvezőnek. A holokauszt után néhány év elteltével már csak a gyermekkorában megkeresztelt egyetlen szemtanú, élő emlékezet maradt Vámosmikola izraelita hitközségéből a településen.

A Szatmáry István által továbbá említett túlélők közül Büchler István Izraelben telepedett le, Klein Miklós és Ottó Budapestre költözött. Schönberger Oszkár neve tévesen szerepel nála, őt ugyanis 1947-ben holttá nyilvánították. Testvére, „Öcsi” tért vissza, aki Izraelbe alijázott. Stöckl Izsóné Komáromba költözött, Schwarcz István Budapestre, Wetzler Sándor Drégelypalánkra, míg testvére, Valéria Párizsban telepedett le. Szatmáry István által nem említettek közül Groszmann József és felesége, valamint Imre és Gábor fiuk már a háború alatt Budapestre költözött. Így a budapesti zsidóság többségének sorsában osztozkodtak: gettóba kerültek, de a gázkamrától megmenekültek. A család a világegés után Dél-Amerikába került; a szülők és Imre meghalt, Gábor és családja Argentínában él. Groszmann Andor Izraelbe települt, Katz Lázár az USA-ba emigrált.

Koczó József: *Vámosmikola zsidóságának száz esztendeje*. Vámosmikola, 2003. Honti Füzetek 5. *Folyóiratközlésre átalakított változat.*

JEGYZETEK

¹ Lásd Koczó József: *Vámosmikola a középkorban*. Vámosmikola, 2000. Honti Füzetek 3. és Koczó József: *Vámosmikola 1500–2000*. Komárno, 2000. Honismereti Kiskönyvtár 5.

² Forrás: az 1881., 1900., 1910., 1920., 1930. és 1941. évi népszámlálás adatai.

³ Lásd: *A népmozgalom főbb adatai közszégenként 1828–1990*. 130–131., 146–147. és 162–163. o. és *A népmozgalom adatai közszégenként 1901–1968*. 164–165. és 416–417. o.

⁴ Szatmáry István: *Vámosmikola 1945 előtt*. Vámosmikola–Szob, 1966. 10. o.

⁵ Felhasznált anyagok: Dávid József, id. Olexa József visszaemlékezése; meghívó 1911. IV. 30-i és 1921. XI. 21-i képviselő-testületi ülésre; alispáni levél 1936. január 6.

⁶ Ruhig György szíves engedelmével: Vámosmikola és környéke. In *Örökmécses*, 1994. 34–37. o.

⁷ Szatmáry István, *Vámosmikola 1945 előtt*. Vámosmikola–Szob, 1966. 16. o.

⁸ Olexa Józsefné, 2000. júl. 6.

⁹ Chava Weisz, 1999. december.

¹⁰ Olexa Józsefné, 2000. július 6.

¹¹ Tarján Ida, 2002. november 18.

¹² Randolph L. Braham: *A népiártás politikája. A Holocaust Magyarországon I–II*. Bővített és átdolgozott kiadás, Belvárosi Kiadó, 1997. I. 657–661. o.

¹³ Randolph L. Braham: *A népiártás politikája. A Holocaust Magyarországon I–II*. Bővített és átdolgozott kiadás, Belvárosi Kiadó, 1997. II. 1358. o.

¹⁴ A vészidőszak tárgyalt eseményeinek forrásai: *Örökmécses*, 1994. 62–68. o.; Chava Weisz 1999. december végi és anonim szemtanúm 2002. szeptember 17-ei, hangszalagon rögzített visszaemlékezése.

¹⁵ Lásd *Menekült-rapozódia, Lengyelek Magyarországon, 1959–1945 Emlékiratok a bujdosás éveiből*. A lengyel eredetit szerkesztette Jan Stolarski. A magyar kiadást szerkesztette és gondozta Szennyán Erzsébet. Budapest, 2000. 264–270. o. és Olexa Józsefné: *Menekülttábor a laktanyában. Emlékezések a vámosmikolai menekülttábor életéről 1959–1944*. Balassagyarmat, 1998. 27–31. o.

¹⁶ Szatmáry István: *Vámosmikola 25 éve 1945–1970*. Vámosmikola–Szob, 1970. 4. o.

¹⁷ Lásd: PmL V. 1158 D/a Vámosmikola nkg. képviselő-testületi iratok. 1945–1950 és Olexa Józsefné feljegyzése 1994. VIII. 11.

